

НАУКОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ, СУТНІСТЬ І ЗНАЧЕННЯ ЛОКАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОХОРОНИ ПРАЦІ

У статті проаналізовано різні підходи до визначення поняття праці. Запропоноване власне визначення поняття «праця». Досліджено поняття та сутність правового регулювання. Визначено поняття локального правового регулювання. Проаналізовано особливості локального правового регулювання охорони праці.

Ключові слова: праця, охорона праці, правове регулювання, локальне правове регулювання, умови праці.

Вареник О.С. Научная интерпретация, сущность и значение локального правового регулирования охраны труда В статье проанализированы различные подходы к определению понятия труд. Предложено собственное определение понятия «труд». Исследовано понятие и сущность правового регулирования. Определено понятие локального правового регулирования. Проанализированы особенности локального правового регулирования охраны труда.

Ключевые слова: труд, охрана труда, правовое регулирование, локальное правовое регулирование, условия труда.

Varenik O. Scientific interpretation of the essence and value of local legal regulation of labor protection The article analyzes various approaches to the definition of the concept of labor. Own definition of the concept of "labor" is proposed. The concept and essence of legal regulation are investigated. The concept of local legal regulation is defined. The features of the local legal regulation of labor protection are analyzed.

Key words: labor, legal regulation, labor protection, local legal regulation, working condition.

Сучасний поступ України як правової держави, яка бажає бути повноправним членом Європейського Союзу, безпосередньо пов'язаний з удосконаленням національного законодавства у розрізі європейських цінностей. Національне законодавство потребує свого удосконалення і з огляду на посилення ринкових процесів в житті держави та суспільства. Зокрема ринкові перетворення в Україні потребують якнайшвидшого підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, розвитку трудового потенціалу держави, створення надійного і досконалого механізму захисту трудових прав громадян. В цьому контексті особлива увага повинна приділятися питанням охорони праці. Так, існуюча сьогодні велика кількість нещасних випадків і професійних захворювань на виробництві не сприяє розвитку економічних показників та викликає суттєві економічні втрати не тільки кожного окремого підприємства, а й держави в цілому [1, с. 4]. Погані умови праці досить негативно відбиваються на її продуктивності, ефективності виробництва, що спричиняє зменшення прибутку та зниження валового внутрішнього продукту країни.

Одним із важливих моментів у створенні демократичної держави є закріплення в Конституції України права громадян на належні, безпечні і здорові умови праці. Тим самим у вищому Законі держави знайшли відображення норми Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [2], ратифікованого Україною ще в 1973 році, стаття 7 якого містить обов'язок держав, що беруть участь у цьому Пакті визнавати право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, під якими розуміються в тому числі умови роботи, що відповідають вимогам безпеки та гігієни.

Проблематикою поняття та ознак локального правового регулювання, у тому числі й у сфері охорони праці, а також близьких за сутністю питань, займалась велика кількість дослідників, серед яких відзначимо таких, як: А. Т. Барабаш, М. І. Бару, В. С. Венедиктов, В. Я. Гоца, В. В. Жернакова, І.В. Зуба, С. А. Іванова, М. І. Іншин, І. Я. Кисельова, Л. І. Лазор, Е. Е. Мачульська, О. Н. Назарчук, С.М. Прилипко, О. І. Процевський, В. І.Прокопенко, В. Г. Ротаня, В. І. Роїк, Б. С. Стичинського, В.Д. Чернадчук, В. І. Щербина, О. М. Ярошенко тощо. Разом із тим, враховуючи, що низка питань, пов'язаних із поняттям та ознаками локального правового регулювання охорони праці

характеризується суперечливістю та розходженнями думок вчених, зробимо висновок про необхідність здійснення відповідного дослідження.

Визначення сутності поняття праця

Важливим питанням у науці трудового права є визначення поняття терміну праця. Для аналізу сутності та значення поняття «праця» необхідно звернутися до визначень науковців, які спираючись, на досвід наукової діяльності включають до поняття праці різні елементи та ознаки, що можуть характеризувати працю як основу різномірних суспільних відносин.

Важливо навести поняття праці, сформульоване Карлом Марксом, оскільки в основі його теорії і власне формаційного підходу лежать суспільні відносини засновані на праці індивідів. Так, Карл Маркс визначає працю, як: «універсальну свідому діяльність людини, в якій вона реалізує себе, створює матеріальні і духовні цінності для задоволення сутнісних потреб» [3, с.72]. Таким чином, Карл Маркс опосередковує працю з відповідною діяльністю, що направлена на отримання позитивного результату у вигляді задоволення суспільних потреб.

Варто зазначити, що підхід, за яким праця визначається через певну діяльність, є досить популярним у доктрині. Так Б.М. Генкін відносить до праці діяльність, спрямовану на розвиток людини. На його думку: «праця - це діяльність, спрямована на розвиток людини й перетворення ресурсів природи в матеріальні, інтелектуальні й духовні блага» [4, с.412].

Схожою метою праці оперує у своєму визначенні американський вчений Вотсон, посилання на якого наводять А.М. Лушніков та М.В. Лушнікова. Він визначає працю, як «виконання завдання, що дозволяє людям виробляти засоби до існування, в межах навколишнього середовища, в процесі якого люди самореалізують та самостійно врегульовують себе» [5, с.156].

У меншій мірі цього підходу дотримується Р.А. Фатхутдінов, у зв'язку з чим він розглядає працю як трудовий процес, що являє собою «сукупність методів і засобів впливу людини на предмети праці за допомогою знаряддя праці або впливу контрольованого (керованого) людиною знаряддя праці на предмет праці з метою випуску матеріального або нематеріального продукту, що протікає в певних природних або штучних умовах» [6, с. 679]. Даний дослідник не виділяє внутрішньо-впорядковуючого компоненту праці, який був притаманний попереднім дослідникам.

В.І. Верховин визначає працю через трудову діяльність. Відповідно до його підходу, «праця - це трудова діяльність, відносно жорстко фіксований у просторі та часі, доцільний ряд операцій і функцій, що здійснюються людьми, як правило, в рамках виробничих організацій. У результаті трудової діяльності здійснюється: виробництво товарів, надання послуг, розробка наукових ідей, акумуляція інформації» [7, с. 114].

У галузі психології поняття праці розглядається дещо інакше. Так, А.Н. Леонтьєв визначив працю «як систему, включену в суспільні відносини, як процес, у якому відбувається взаємоперехід між полюсами «суб'єкт-об'єкт». Суспільні умови життя задають мотиви та цілі діяльності, засоби та способи. Предметність праці зумовлює предметний характер образів, потреб, емоцій та почуттів. Розвинута діяльність зазвичай реалізується через сукупність дій, які підпорядковуються окремим цілям, що можуть бути виділені із загальної мети» [8, с.185].

Отже, на основі досліджених нами визначень, їх функціональних елементів та ознак, можемо запропонувати власне визначення поняття «праця». На нашу думку, сутністю праці є усвідомлена діяльність, що здійснюється з відповідною метою отримання матеріальних чи нематеріальних благ, та самореалізації індивіда через виконання функцій, процесів, операцій, що забезпечують створення відповідних благ. Важливим є те, що праця може бути врегульована, як внутрішнім переконанням людини, що спрямовує її діяльність та впорядковує процеси, що виникають у ході здійснення такої діяльності, так і відповідним економічним або адміністративним примусом, який забезпечуватиме чітке та доцільне виконання трудових функцій індивіда.

«Традиційно трудове право характеризується як право охорони праці. В цьому вбачали та продовжують вбачати його головну соціальну функцію» [9, с.31]. Людина, яка працює, проводить на виробництві значну частину свого життя, тому для її нормальної життєдіяльності в умовах виробництва потрібно створити безпечні і здорові умови, які б дали їй змогу плідно працювати, не перевтомлюючись та зберігаючи своє здоров'я [10, с.8]. Правове регулювання охорони праці базується на факті визнання державою обов'язку забезпечити захист працівника, як сторони фактично більше слабкої в трудовому правовідношенні, з метою збереження його життя, здоров'я й високого рівня працездатності протягом тривалого часу.

В даний час в юридичній літературі поняття «охорона праці» та «умови праці» часто розглядаються як тісно пов'язані між собою.

Зачіпаючи питання охорони праці неможливо не зазначити, що основне визначення даного

терміну наведено законодавцем у Законі України «Про охорону праці». Законодавець інтерпретує дану дефініцію як: систему правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я та працездатності людини в процесі трудової діяльності [11]. Проте важливим є те, що охорона праці має також розглядатися у широкому значенні, що дозволило б більш чітко розкрити сутність даного явища.

Так, В.І. Прокопенко подає дефініцію «охорона праці» у широкому значенні і передбачає відповідно до цього підходу, що: «охорона праці – це ті гарантії для працівників, що передбачають усі норми трудового законодавства, наприклад норми, що забороняють власнику або уповноваженому ним органу звільняти працівників з роботи тоді, коли немає підстав, передбачених ст.ст. 40, 41 Кодексу законів про працю України. Ці норми становлять надзвичайно важливу гарантію, спрямовану на охорону трудових прав працюючих» [12, с. 315].

Також для формулювання широкого визначення охорони праці в юридичній літературі використовується наступна конструкція: охорона праці - це сукупність норм трудового права, спрямованих на всебічну охорону трудових прав громадян, тобто права на працю та її оплату, права на відпочинок, соціальний захист тощо [13, с. 213]. Схожим чином розглядає дане питання О.М. Обушенко, проте у широкому розумінні, відзначаючи, що ураховуючи правовий аспект охорони праці, остання ототожнюється з трудовим законодавством узагалі і виступає як один із базових принципів трудового права [14, с. 98].

Таким чином, мета охорони праці являє собою здійснення та реалізацію захисту основних прав працівників та третіх осіб, права яких можуть бути порушені у ході здійснення трудової функції. Крім того, головним аспектом є те, що до сутності охорони праці включається не лише охорона прав трудящих у процесі здійснення трудової діяльності, а й соціальний захист, який передбачає собою здійснення охорони прав трудящих у разі виникнення непередбачуваних та несприятливих наслідків здійснення трудової функції, страхування у даних випадках, та здійснення належних соціальних виплат.

Також вагомою для звернення є позиція І.І. Шамшиної, яка резюмувала, що для чіткого з'ясування правової природи охорони праці доцільно розглянути поняття охорони праці в трьох аспектах, а саме:

1) в широкому сенсі - як сукупність всіх норм трудового права, оскільки основним призначенням трудового права, його сутністю є захист інтересів працівників як економічно більш слабкої сторони у відносинах з роботодавцем;

2) як правовий принцип;

3) у вузькому сенсі - як один з інститутів трудового права, що поєднує правові норми, безпосередньо спрямовані на забезпечення безпечних, здорових і комфортних умов праці працівників, захист працівників від шкідливих виробничих факторів [15, с. 18].

Отже, проаналізувавши підходи щодо визначення охорони праці (широкий і вузький), ми можемо визначити власне розуміння поняття «охорона праці». На нашу думку – охорона праці являє собою не лише систему норм, об'єднаних серед норм трудового права та права соціального захисту, метою яких є встановлення відповідних гарантій для забезпечення повного фізичного, душевного та соціального благополуччя працівника, охорони його життя і здоров'я в рамках виконання трудових функцій; охорона праці у своєму прояві - це система правовідносин, що складається навколо механізму реалізації таких гарантій у діяльності спеціальних органів, нормотворенні, локальному нормотворенні та правомірній поведінці суб'єктів охорони праці.

Поняття та сутність правового регулювання. Поняття та сутність правового регулювання є предметом дослідження багатьох науковців, що працювали у сфері теорії права. Так, О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко у своїй праці наводять позиції П.М. Рабіновича та А.Ф. Черданцева щодо визначення поняття «правове регулювання». П.Ф. Рабінович під правовим регулюванням розуміє «здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення охорони і розвитку» [16, с.181].

У свою чергу, дослідник А.Ф. Черданцев зазначає, що правове регулювання — «це впорядкування суспільних відносин за допомогою норм права та інших правових засобів (актів застосування, договорів тощо)» [16, с.181].

Наступним визначенням правового регулювання, поданим у доктрині є таке: «правове регулювання - це здійснюване громадянським суспільством або державою за допомогою правових засобів упорядкування, охорона та розвиток суспільних відносин» [17, с.101]. У даному визначенні

бачимо зовсім інший підхід, що спрямований у меншій мірі на визначення владної ролі держави у здійсненні правового регулювання. Навпаки, джерелом регулювання та суб'єктом, який спрямовує свою діяльність на впорядкування автор визначає саме громадянське суспільство.

Останнім визначенням, що ми наведемо у даному пункті буде визначення В.М. Сірих, що пише: «правове регулювання — це цілеспрямований вплив права на суспільні відносини і поведінку осіб з метою їх впорядкування за допомогою системи спеціальних юридичних засобів» [17, с.101]. У даному визначенні бачимо новий елемент – специфічну спрямованість регулювання на об'єкт. Таким об'єктом автор вбачає не лише суспільні правовідносини, як визначалося попередніми авторами, а й поведінку осіб.

Так, вивчаючи думки науковців з цього питання вважаємо за можливе вивести власне поняття правового регулювання. Правове регулювання, на нашу думку, - це система інструментів впливу держави (за допомогою нормативних актів, актів, сформованих органами впливу, відповідних договорів та угод, включаючи міжнародні договори), направлена на впорядкування конкретного кола суспільних правовідносин, та віднесення їх до правового поля, що у свою чергу визначає правову відповідність.

Правове регулювання охорони праці

Як зазначає М.В. Гришук, нормативно-правове регулювання охорони праці в Україні здійснюється на трьох рівнях: конституційному, законодавчому та нормативному. Само собою, що на конституційному рівні регулювання охорони праці здійснюється на базі норм Конституції України. Такими нормами є: встановлення права на працю, права на відпочинок для всіх працюючих, права на соціальний захист. Такі права є основоположними для працівників і гарантують соціальну захищеність громадян під час здійснення їх трудової діяльності Конституції України [18]. Законодавчий рівень регулювання являє собою систему законодавчих актів, які покликані більш чітко та детально регулювати визначені конституційні права та створювати систему регулювання, що буде мати детальні правила поведінки, обов'язкові до виконання при здійсненні охорони праці.

Як нами було зазначено вище, з посиланням на М.В. Гришука, правове регулювання охорони праці здійснюється, у тому числі й на нормативному рівні. Даний рівень передбачає наявність підзаконних нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання у сфері охорони праці. Такими актами насамперед є акти, що видаються Кабінетом міністрів України, Президентом України та відповідними міністерствами, державними службами тощо. Важливим аспектом є те, що вказівку на перелік нормативно-правових актів у сфері охорони праці дає Закон України «Про охорону праці» у відповідному розділі [11]. До нормативно-правових актів, передбачених законом, відносяться правила, норми, регламенти, положення, стандарти. Інструкції та інші документи, що є обов'язковими до виконання.

Таким чином, система нормативно-правового регулювання охорони праці є досить розгалуженою та охоплює різноманітні нормативно-правові акти, які об'єднані ознакою регулювання безпеки та благополуччя працівників та третіх осіб під час виконання трудової функції.

У літературі з даного питання правильно підкреслено, що локальне правове регулювання поряд із загальноправовими функціями здійснює вплив на суспільні відносини у специфічній формі, а саме: а) конкретизуючи загальні норми права та б) заповнюючи прогалини у праві. Сфера локального регулювання обмежена предметом регулювання, межами конкретного підприємства (установи, організації) і специфічним суб'єктним складом. Специфіка останнього полягає в тому, що суб'єкти, які беруть участі в розробленні і прийнятті локальних нормативних актів, є одночасно суб'єктами регульованих ними відносин [19, с. 19, 20, 94].

М. І. Іншин вказує на те, що дефініцією поняття локальне правове регулювання є підзаконне, похідне від централізованого регулювання, що здійснюється за допомогою локальних правових норм, прийнятих у встановленому порядку компетентними суб'єктами, і спрямованих на впорядкування службово-трудова відносин у межах конкретного державного органа, підприємства, установи, організації» [21, с. 174].

Як визначає О.І. Процевський, локальне регулювання - самостійна форма реалізації законів та інших нормативних правових актів. На відміну від інших форм передбачає здійснення нормотворчих функцій роботодавцем самостійно або з врахуванням думки представницького органу працівників і пов'язана з прийняттям таких нормативних правових актів, що діють лише на підприємстві, у відповідній інституції, організації [22, с.206].

О.С. Хохрякова вважала, що під локальною правотворчістю (нормотворчістю) варто розуміти діяльність адміністрації та профспілкового комітету підприємства по встановленню, зміні чи скасуванню норм права, що регулюють умови праці (її оплату) на конкретних підприємствах у рамках

прав, наданих таким суб'єктам державою [23, с.15]. Варто зазначити, що дане визначення було здійснене ще у радянські часи і по суті своїй характеризує радянську систему права, проте вважаємо, що доцільним його використання є і сьогодні.

На основі вивчених нами підходів науковців до визначення локального регулювання вважаємо за потрібне навести власне визначення локального регулювання. На нашу думку, локальне регулювання – це специфічна діяльність уповноваженого суб'єкта (роботодавця, профспілкової організації), направлена на врегулювання відповідного кола трудових правовідносин шляхом здійснення локальної нормотворчості на баз централізованого законодавства.

Серед локальних нормативних актів, що є найбільш поширеним у галузі юриспруденції, є звичайно Правила внутрішнього трудового розпорядку. У них конкретизуються обов'язки адміністрації та працівників, питання прийому на роботу і звільнення, використання робочого часу, порядок застосування заходів заохочення за сумлінну працю та заходів впливу на порушників трудової дисципліни.

Друге місце у системі локальних нормативних актів посідають інструкції з охорони праці, які є основним видом локальних актів, що регулюють відносини у цій сфері суспільно-трудової діяльності. Щоправда, їхня роль у загальному забезпеченні охорони праці в галузі юриспруденції все ще є доволі незначною. Адже специфіка діяльності більшості працівників суду, прокуратури, приватних чи державних нотаріусів, адвокатів у плані безпеки праці є відмінною від діяльності в інших сферах, особливо тих, що пов'язані з виробництвом.

Визначення локального регулювання охорони праці визначене у праці В.С. Венедиктова. Так, дослідник визначає, що локальне регулювання охорони праці – це система актів локальної нормотворчості, створеної уповноваженим органом, та направленої на врегулювання правовідносин, що виникають у зв'язку із забезпеченням гарантій працівників на безпечне робоче місце та належні умови праці шляхом уточнення і узагальнення централізованого законодавства [24, с.256].

С.В. Кузьмич визначив локальне нормативно-правове регулювання охорони праці як діяльність суб'єктів локальної правотворчості щодо створення правової регламентації на певному підприємстві (установі, організації), яка б регулювала трудові відносини між працівником, або трудовим колективом і роботодавцем, а також забезпечувала б гідні умови й охорону праці працівників [25, с. 68]. Звернемо увагу на те, що даний автор, на відміну від В.С. Венедиктова, розглядає локальне нормативно-правове регулювання охорони праці через призму діяльності суб'єктів локальної правотворчості, а не як результаті такої діяльності.

На нашу думку, на основі здійсненого аналізу, визначимо локальне регулювання охорони праці як систему правовідносин правової регламентації на певному підприємстві, установі чи організації, що базується на нормативно-правових актах локальної нормотворчості, створених уповноваженим органом, узагальнює централізоване законодавство та опосередковує забезпечення гарантій працівників та трудового колективу у цілому на належні умови праці, мінімізацію ризиків професійних захворювань та нещасних випадків на виробництві, при здійсненні ними покладеної на них трудової функції.

Таким чином, у процесі дослідження нами проаналізовано різні підходи до визначення поняття праця та запропоноване власне. На нашу думку, сутністю праці є усвідомлена діяльність, що здійснюється з відповідною метою отримання матеріальних чи нематеріальних благ, та самореалізації індивіда через виконання функцій, процесів, операцій, що забезпечують створення відповідних благ. Досліджено різні підходи до визначення поняття охорона праці. Визначено рівні правового регулювання та зокрема особливості локального правового регулювання охорони праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ізуйта П.О. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ізуйта Петро Олександрович; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2008. – 198 с.
2. Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах: В сб. Международная защита прав и свобод человека. - М.: «Юрид.лит.», 1990.- с.20-32
3. Карл Маркс: Капитал. Критика политической экономии. - М: 2001. - Т.1. - 565 с.
4. Генкин Б. М. Экономика и социология труда [Текст] : учеб. для студ. вузов, обуч. по экон. спец. / Б. М. Генкин. - 2.изд., испр. и доп. - М. : Издательская группа НОРМА - ИНФРА.М, 2000. - 412 с

5. Лушников А. М., Лушникова М. В. Курс трудового права : Учебник : В 2 т. Т. 1. Историко-правовое введение. Общая часть. Коллективное трудовое право : Учебник. М.: "Проспект", 2003. - 448 с
6. Фатхутдинов Р.А. Организация производства: Учеб. для вузов по эконом. и управлен. спец. — М.: ИНФРА-М, 2001. — 669 с.
7. Верховин В. И. Трудовое поведение : учеб. пособие / В. И. Верховин. - Москва : Издательство Рос. университета дружбы народов, 2003. - 114 с.
8. Леонтьев А.Н.: Деятельность, Сознание, Личность / А.Н. Леонтьев. — М.: Наука, 1975. — 185 с.
9. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учеб, [для вузов] / И. Я. Киселев. - М. : Дело, 1999. - 728 с.
10. Правове регулювання охорони праці в умовах ринкової економіки [Текст] : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Ізюта Петро Олександрович; Харківський національний ун-т внутрішніх справ. — Х., 2008. — 18 с.
11. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України від 08.12.1992 — 1992 р. - № 49. - стаття 668
12. Прокопенко В. І. Трудове право України : Підруч. для студ. юрид. навч. закл. / В.І. Прокопенко. - 3-ге вид., перероб. і доп. - Харків : Консум, 2002. - 528 с.
13. Семенков, В.І.: Трудове право: підручник/В.І. Семенков. - Мінськ: Амалфея, 2012. - 311 с.
14. Обушенко О. М. Роль і місце охорони праці у розвитку правової держави [Електронний ресурс] / О. М. Обушенко. — URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/conf/law/03march2014/32.pdf>.
15. Шамшина И.И. Правовые проблемы регулирования отношений в сфере охраны труда в современных условиях [Текст] : дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Шамшина Ирина Ивановна ; Восточноукраинский национальный ун-т им. В.И.Далы. - Луганск, 2002. - 188 с.
16. Зайчук О.В.: Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. - К.: Юрінком Інтер, 2013
17. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. II — М.: Юрид. лит. 1982. — 360 с.
18. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України від 23.07.1996 — 1996 р. - № 30. - стаття 141
19. Швайковская В. Н. Локальное нормативно-правовое регулирование труда в условиях рыночной экономики : [монография] / Швайковская В. Н. - Донецк, 2009. - 173 с.
20. Дубских Г. И. Об основных чертах локальных нормативных актов трудового права / Дубских Г. И. // Проблемы советского трудового права : [сб. статей] / [редкол.: Б. К. Бегичев, М.В. Молодцов]. Вып. 46. - 1975. - С. 90-95
21. Іншин М.І. Правове регулювання службово-трудових відносин в Україні: монографія. — Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. — 337 с.
22. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений / Процевский А.И. - М.: Юрид. лит., 1972. - 288 с.
23. Хохрякова О.С.: Источники советского трудового права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1976. - 15 с.
24. Венедиктов В.С.: Трудове право України: Підручники, навчальні посібники. - К.: Істина, 2008 рік. - 384 с.
25. Кузьмич В.С. Основні аспекти локального нормативно-правового регулювання охорони праці / В.С. Кузьмич // «Молодий вчений». - № 5.1 (45.1). - травень, 2017 р. — С. 66-68